

СОЦІАЛЬНА ДЕВІАЦІЯ ТА АДИКЦІЯ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ТА ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

SOCIAL DEVIANCE AND ADDICTION: CONNECTIONS AND THE IMPACT OF SOCIAL ENVIRONMENT

Ця стаття присвячена дослідженню проблематики девіації. У статті розглядається специфіка соціальної девіації та її проявів у соціальному контексті. Акцентовується увага на впливі соціального середовища на явище відхилюючої поведінки. Девіація розглядається як відхилення від усталених соціальних норм, що може проявлятися в різних формах – позитивній (наприклад, трудовоголлізм чи альтруїзм) та негативній (девіантна поведінка, зокрема адикція). Також розглядається важливість соціального контексту у формуванні девіантної поведінки. Наголошується на тому, що девіація може бути результатом соціальної нестабільності, конфліктів міжособистісного характеру або проблем соціоекономічного статусу. Також робиться акцент на тому, що взаємодія мікро- та макросоціальних факторів, таких як вплив малих груп і суспільних структур, має свій вплив у системі відхилюючої поведінки. Акцентовується, що важливим аспектом є стабільність і нестабільність соціального середовища. Важливим аспектом статті є взаємодія соціального середовища та індивіда, що призводить до формування девіантної поведінки. Робиться наголос на тому, що нестабільність, викликана соціоекономічними кризами, конфліктами або іншими змінами, може погіршити здатність особистості інтегруватися у суспільство, що сприяє розвитку девіантної поведінки, зокрема адикції. Важливими є також групові впливи, оскільки девіантні субкультури можуть формуватися в межах певних соціальних груп, які поділяють ненормативні цінності. Також наголошується, що важливим є вивчення різноманітних стратегій попередження та корекції адиктивної поведінки на рівні окремих осіб, а також на рівні соціальних груп та спільнот. Оскільки адикція не обмежується лише індивідуальними проблемами, її соціальні наслідки повинні бути враховані у контексті загального розвитку суспільства.

Ключові слова: адикція, девіація, соціальна норма, відхилення від норми, соціальне сере-

довище, соціальна структура, соціальна дезадаптація.

This article is devoted to the study of deviation. The article examines the specifics of social deviance and its manifestations in the social context. The authors emphasize the influence of the social environment on the phenomenon of deviant behavior. Deviation is considered as a deviation from established social norms, which can manifest itself in various forms – positive (for example, workaholicism or altruism) and negative (deviant behavior, in particular, addiction). The importance of the social context in the formation of deviant behavior is also considered. It is emphasized that deviation can be the result of social instability, interpersonal conflicts, or problems of socioeconomic status. It is also emphasized that the interaction of micro- and macro-social factors, such as the influence of small groups and social structures, has its own impact on the system of deviant behavior. It is emphasized that an important aspect is the stability and instability of the social environment. An important aspect of the article is the interaction between the social environment and the individual, which leads to the formation of deviant behavior. The authors will emphasize that instability caused by socio-economic crises, conflicts, or other changes can impair an individual's ability to integrate into society, which contributes to the development of deviant behavior, including addiction. Group influence is also important, as deviant subcultures can form within certain social groups that share non-normative values. The importance of studying various strategies for the prevention and correction of addictive behavior both at the level of individuals and at the level of social groups and communities is also emphasized. Since addiction is not limited to individual problems, its social consequences should be considered in the context of the overall development of society.

Key words: addiction, deviation, social norm, deviation from the norm, social environment, social structure, social disadaptation.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.70.50>

Ходотаєв А.А.

аспірант

Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Кононенко А.О.

д.психол.н., професор

Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Специфіка протікання явища адикції є досить комплексною проблемою, оскільки в цей аспект залучається багато категорій. Наприклад, явище адикції може бути закріплене та репрезентоване через категорію соціального залучення, що, своєю чергою, допомагає виявити зв'язок цього явища з більш широкою проблемою – девіацією як такою. Тому можна зазначити, що категорія девіації є більш широкою порівняно з адикцією, але між цими двома явищами існує структурний зв'язок. Оскільки між цими категоріями є зв'язок та спільна структура, що їх поєднує, а саме приналежність до соціальної категорії та варіативність, можна зазначити, що явище девіації та, як наслідок, адикції є багатфакторними за своєю суттю, оскільки

можуть бути розглянуті з позицій юриспруденції, соціології та інших напрямів. Проте для цієї категорії, а саме девіації, варто виокремити один головний момент – орієнтацію на соціальний аспект проблеми.

Оскільки проблематика виявляється у межах соціальної структури, у цьому контексті необхідно наголосити на тому, що девіація (девіантна поведінка) може власне розглядатися як діяльність людини (або соціальної групи), яка не відповідає установленим соціальним стандартам у рамках суспільного явища [12, с. 70; 16, с. 344; 7, с. 75].

Тому в багатьох проявах проблему девіації можна ретранслювати у зіставленні з проблематикою соціальної стабільності та нестабільності, що

дозволяє виявити аспект можливості ретранслявання в межах соціальної групи усталеного прояву нормативної поведінки, що, своєю чергою, сприяє забезпеченню функціонування як у межах конкретної групи, так і в межах самої соціальної структури.

Власне, за своєю суттю явище девіації може існувати у декількох проявах, а саме у двох. Тобто сюди ми можемо віднести явище позитивної девіації, яке, наприклад, можна виявити через соціальну категорію трудоголізму або альтруїзму. З іншого боку, є категорія негативної девіації, з якою переважно асоціюється девіантна поведінка, що власне і може бути схарактеризовано як прояв поведінки, яка виявляє деструктивні наслідки та може бути спрямована як на саму особистість, так і на навколишнє середовище (соціальну групу).

Також варто зазначити, що проблема девіації існує у контексті індивідуального та групового чинників. Тобто під час розгляду проблеми девіації в контексті соціального прояву (а точніше, за його відхилення) категорія девіації ширше проявляється в межах групового впливу. Тобто у цьому контексті групового прояву девіації може бути виявлено таке явище, як девіантна субкультура, яку можна схарактеризувати як превалювання певної групи, що поділяє цінності, які вважаються ненормативними або виявляють відхилення від варіації залученості в певному середовищі [12, с. 70; 16, с. 344; 7, с. 75].

І тому тут можна зазначити, що девіантна поведінка, як і було наголошено вище, є досить широкою специфікою в межах соціальної категорії, що може виражатися на прикладі груп. Власне, тому в межах специфіки нашої теми девіацію можна схарактеризувати таким чином: девіація – це явище (прояв), яке характеризується відхиленням від усталених норм у межах певної та чинної соціальної категорії, що може виражатися як на індивідуальному рівні, так і на груповому прояві.

І девіація може мати різні прояви, як було наголошено вище (залежно від позитивного та негативного прояву). Одним із таких проявів девіації є адикція як варіант негативного прояву відхильної поведінки. Власне, можна зазначити, що адиктивна поведінка за своєю суттю є явищем девіації, яке можна характеризувати тим, що людина (або група людей) систематично зосереджується на вживанні (або загалом на фіксації об'єкта) речовин, що ведуть до зміненого психічного стану [15, с. 105–106].

Також необхідно зазначити, що категорія адикції не є однорідним явищем. За своєю суттю ця проблема має кілька категорій, а саме:

Хімічні – це прояв адикції, за якого людина фокусується на залежності від хімічних речовин. Сюди можна віднести алкоголь, тютюн та інші речовини [15, с. 106; 7, с. 76].

Нехімічні – це прояв адикції, за якого людина не має залежності від хімічних речовин, але проявляє залежність, що вимагає певної залученості (наприклад, до діяльності). Сюди можна віднести такі прояви, як інтернет-залежність, ігрова залежність та інші [15, с. 106].

Також тут варто відзначити, що аспект явища адикції, як було зазначено вище, є одним із проявів відхильної форми поведінки, який виявляється у залученні до суспільного оточення.

І тому цю структуру можна окреслити таким чином: соціальне оточення – це прояв існування елементів, які охоплюють реалізацію та розвиток діяльності як індивіда, так і соціальної групи [12, с. 262]. Також це можна окреслити як систему, в якій є взаємопов'язані елементи, що проявляють цілісність, ієрархічність та можливість інтеграції нової структури [12, с. 250–251].

Оскільки вибір індивідом патерну поведінки в межах нормативних стандартів також зумовлений категорією соціального залучення, це виявляється через альтернативи поведінки під час соціалізації особистості. В результаті цього відбувається адаптація до навколишнього середовища через формування в індивіда необхідних навичок та нормативних цінностей, які сприяють ефективній взаємодії в межах соціального оточення [7, с. 71–72].

Власне, можна сказати, що оскільки ключовим явищем є людина та її взаємодія з навколишнім середовищем, то тут можна виокремити передумови проблеми, які сприяють виявленню девіації у негативному прояві. Так, наприклад, ми можемо виділити такі проблеми, як конфліктні ситуації міжособистісного залучення, або проблеми, пов'язані із соціоекономічним статусом [7, с. 76].

У багатьох проявах соціального відхилення, які за своєю суттю ведуть до девіації, можна виокремити аспект, який пов'язаний із проблемою негативної реакції на соціальні зміни [7, с. 77]. Що за своєю суттю реалізується через взаємодію двох факторів. А саме факторів мікросоціального середовища, що можна виокремити на прикладі тих груп, які виявляються на первинному включенні людини у суспільство. З іншого боку, є категорія макросоціального середовища, яка виявляється у репрезентації суспільного елементу, що оточує індивіда. У контексті першої категорії можна відзначити, що може відбуватись порушення базового аспекту ретранслявання усталеної нормативної поведінки в межах групового залучення, що поступово веде до засвоєння ненормативної структури поведінки в рамках групи, яка потім перетікає до взаємодії в межах цілої соціальної структури [7, с. 76–77]. В межах макросоціального прояву можна окреслити, що ця структура зачіпає всі соціальні групи, що, своєю чергою, викликає проблему виявлення девіації як на індивідуальному рівні, так і на груповому рівні. Сюди, наприклад, можна віднести такі прояви, як порушення соціоекономічного статусу, що веде до проблем з реалізацією базової потреби у можливості самозабезпечення, що поступово призводить до соціального напруження. Це, своєю чергою, викликає зниження соціальної мобільності та погіршення реалізації аспектів соціального залучення, що призводить до порушень на особистісному рівні [7, с. 78–81].

Тут можна власне виявити проблему актуалізації соціальної дезадаптації, яка викликана проблемою взаємодії на рівні мікро- та макросоціальних груп.

Оскільки специфіка прояву цих категорій може призводити до виявлення проблеми активної адаптації в межах певного суспільства, що власне виявляється в контексті соціального прояву, який має свій відбиток на рівні проблеми активного пристосування особистості до соціальної категорії. Це, наприклад, може бути викликано недостатнім уявленням про соціальну структуру, а також проблемами у самому суспільному прояві [7, с. 73]. Також варто відзначити, що для більшості проявів соціальної дезадаптації характерним є прояв конфлікту з навколишнім середовищем, що викликає специфіку орієнтації на ненормативну структуру поведінки. Це своєю чергою призводить до інтеграції в групи, які виявляють ненормативну структуру поведінки [7, с. 73].

Прояв такого аспекту за своєю суттю виводить категорію девіації на особистісний рівень, що, своєю чергою, може бути пізніше ретрансльовано на груповий прояв. Оскільки категорія девіації в цьому контексті може сприйматися особистістю як варіація вирішення проблеми соціальної інтеграції, що залучає людину до відповідної групи.

Також необхідно зазначити, що в межах цієї проблеми виступає одне з основних явищ, яке було згадано вище, а саме аспект стабільності та нестабільності в межах категорії соціального середовища [8, с. 61–63].

Оскільки категорія прояву стабільності та нестабільності виступає в контексті існування суспільної структури та проблеми девіації, необхідно зазначити її специфіку. Власне, категорія стабільності та нестабільності суспільного елементу включає аспект нормативного функціонування системи суспільного прояву, що, своєю чергою, дозволяє забезпечити можливість функціонування суспільних інституцій [8, с. 61].

З іншого боку, як було наголошено раніше, наявний прояв кризової ситуації, що виявляється в нестабільному залученні соціального елементу та відображає неможливість нормального функціонування тих інституцій, на які опирається суспільство. Це поступово призводить до репрезентації нестабільності в межах соціально-економічної структури, що виражається у труднощах підтримки суспільних інститутів та категорії наявної норми. У такій ситуації виникає актуалізована проблема повернення варіативності соціальної структури, що забезпечує людині стабільність у межах середовища та відповідно мінімізує девіацію [8, с. 61].

У деяких випадках це може призводити до того, що частина соціального прояву викликає ситуацію, коли соціальна інституція не завжди може адаптуватися до нової проблеми, що спричиняє кризу стабільності та нестабільності. Що, як наслідок, викликає таку проблему: категорія девіації за такого прояву може сприйматися як варіація адаптації до наявної кризової ситуації [8, с. 62]. Тому

відповідно до цього виникає проблема, що ретрансляція девіації веде до варіативності розподілу в межах наявних груп, що своєю чергою призводить до погіршення вирішення кризової ситуації. Це може призводити до погіршення соціальної ситуації в рамках девіації, яка в окремих групах може виявлятися у більш крайніх проявах. Наприклад, це може стосуватися адиктивних проявів або ретрансляції асоціального рівня залученості у суспільну категорію [8, с. 62–64]. Тому можна сказати, що проблема девіації в межах суспільної категорії, а також у контексті розуміння особистості викликається багатьма аспектами. Однак знову ж таки необхідно відзначити, що категорія залученості людини в межах девіації залежить у широкому сенсі від аспекту соціальної структури. Оскільки категорія суспільного елементу та залученості соціального елементу і його загальної спроможності ретрансльувати нормативну поведінку та забезпечити соціальну стабільність веде до варіативності мінімізації девіантного прояву у соціальному середовищі [8, с. 61–64].

Але також необхідно підкреслити, що категорії стабільності та нестабільності самого суспільства безпосередньо пов'язані з індивідуальним розвитком та особливостями особистості. Тому можна сказати, що подолання специфіки негативної девіації вимагає не тільки внутрішньої трансформації особистості, але й змін (адаптації) самої соціальної структури, яка повинна забезпечити не тільки стабільність, але й можливості для розвитку та підтримки нормативної соціальної структури на всіх рівнях. Отже, можна зазначити, що одну з найголовніших ролей у специфіці девіації відіграє соціальне середовище, яке має залучати явище адаптації та залученості людини у суспільство. Тому можна також сказати, що перспективи дослідження проблеми девіації в межах суспільного середовища є досить широкими. Однак необхідно також відзначити, що актуальним залишається питання створення та реалізації ефективної стратегії соціальної адаптації та специфіки ресоціалізації особистості як варіанту мінімізації негативного впливу девіантної поведінки у соціальному середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андросович К.А. Феномен соціальної адаптації як предмет наукового аналізу. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2016. № 3. С. 20–24.
2. Гарасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 420 с.
3. Когут М.Г., Зан М.І., Переш І.Є. Соціальна девіація: поняття і класифікація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Вип. 59. Ужгород, 2019. С. 55–59.
4. Козубовська І.В., Козубовський Р.В. Природа девіантної поведінки неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2018. Вип. 1(42). С. 101–103.

5. Ключко О.О. Профілактика адиктивної поведінки дітей та молоді у контексті підготовки майбутніх соціальних педагогів : монографія. Суми : ФОП Наталуха А.С., 2013. 172 с.
6. В.В. Москаленко. Соціалізація особистості : монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г.С. Костюка. Київ : Фенікс, 2013.
7. Орбан-Лембрик Л. Залежність поведінки особистості від впливу проблемогенного соціуму. *Психологія і суспільство*. 2004. № 1. С. 71–82.
8. Орбан-Лембрик Л. Вплив кризових і стабільних періодів життя людини на процес її соціалізації у суспільстві. *Психологія і суспільство*. 2003. № 2. С. 55–66.
9. Поспелова І., Косьянова О., Клосс Г. Особливості соціально-психологічної адаптації осіб із різним ставленням до невизначеності. *Наука і освіта*. 2023. № 2. С. 110–119.
10. Профілактика порушень адаптації молоді до повсякденних стресів і кризових життєвих ситуацій : навчальний посібник. Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології / за наук. ред. Т.М. Титаренко. Київ : Міленіум, 2011. 272 с.
11. Сізов Д., Саврасов М. Адикція як форма прояву поведінки сучасної молоді. *Габітус*. 2023. № 45. С. 166–171.
12. Соціологія: словник термінів і понять / уклад. Є.А. Біленький та ін. ; ред. Є.А. Біленький, М.А. Козловець. Київ : Кондор, 2006. 372 с. ISBN 966-351-098-6.
13. Ткачишина О.Р. Особливості соціально-психологічної адаптації особистості в умовах кризових ситуацій. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія : Психологія*. Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 32(71). № 3. С. 93–98.
14. Філоненко Л. Мотиваційні стимули укріплення ефективності соціально-позитивної поведінки. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2017. XI, № 16. С. 202–215.
15. Христук О.Л. Проблема алкогольної адикції у сучасній вітчизняній психології. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2012. Вип. 2(2). С. 104–112. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2012_2\(2\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2012_2(2)_14).
16. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с. ISBN 966-7880-85-0.